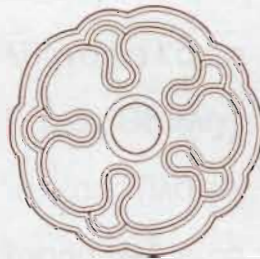

ΕΚΔ. ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ - ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

ΕΛΟΥΘΙΑ ΧΑΡΙΣΤΗΙΟΝ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΗΣ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΣ ΣΤΟΝ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΟ

ΧΟΡΗΓΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΔΗΜΟΣ ΜΙΝΩΑ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2011

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ. Α.Κάντα, Κ. Δαβάρας	4
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	7
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Α. Κάντα	10
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ. Α. Κάντα - Κ. Δαβάρας	11
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ - ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ. Κ. Εμμ. Γκαλανάκη - Χ. Παπαδάκη	12
Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΣΠΗΛΛΑΙΟΥ ΤΗΣ ΙΝΑΤΟΥ (ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΟΥ). Ε. Πλάτων	16
ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ. Π. Θέμελης	22
Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΣ ΣΤΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΤΟΥ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΟΥ. Α. Κάντα	28
Η ΘΕΑ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ ΣΤΙΣ ΚΝΩΣΙΑΚΕΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β. Γ. Φλούδα.	38
ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ Α ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΤΗΣ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΝΑΤΟ. Μ. Perna	42
ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΛΑΙΟΥ. Α. Κάντα - Δ. Ζ. Κοντοπόδη	44
I. Μικρογραφικά αγγεία	48
II. Κεραμεική Παλαιοανακτορικής -Νεοανακτορικής περιόδου	61
III. Κεραμεική Υστερομινωικής IIIΓ - Υπομινωικής Περιόδου	66
IV. Κεραμεική Γεωμετρικής - Ελληνιστικής Περιόδου	70
ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ. Δ. Γρηγορόπουλος	80
I. Ρωμαϊκοί αμφορείς	80
II. Ρωμαϊκοί λύχνοι	82
ΕΙΔΩΛΙΑ, ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ. Α. Κάντα	84
I. Ανθρωπόμορφα ειδώλια	89
II. Ειδώλια ζώων	136
III. Πήλινα ομοιώματα	141
ΔΙΠΛΟΙ ΠΕΛΕΚΕΙΣ. Α. Κάντα	149
ΜΙΚΡΟΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ - ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ - ΧΑΛΚΙΝΕΣ ΦΙΑΛΕΣ Α. Κάντα	155
ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΤΗΣ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΣ. Α. Κάντα - Δ. Ζ. Κοντοπόδη	168
ΤΑ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΑ ΤΥΠΟΥ ΤΕΧΝΕΡΓΑ. R. Wilkinson	171
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	188
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	189

Εικ.2. Χάρτης της Κρήτης με χώρους που αναφέρονται

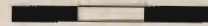
Εικ.3. Τοπογραφικό της περιοχής του Τσουτσοῦρος.

ΑΥΦΑΙ

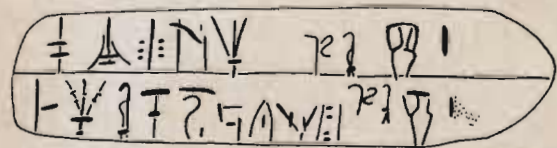
Η ΘΕΑ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ ΣΤΙΣ ΚΝΩΣΙΑΚΕΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β

Γεωργία Φλούδα

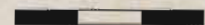
Η συστηματική καταγραφή στις κνωσιακές πινακίδες Γραμμικής Β των προσφορών που προορίζονταν για τις ανάγκες της θεσμοθετημένης λατρείας αποτελεί την πιο σημαντική πηγή σχετικά με τις θρησκευτικές πρακτικές της Κρήτης κατά την Τελική Ανακτορική περίοδο (ΥΜ ΙΙ-πρώιμη ΥΜ ΙΙΙ Α2). Συγκεκριμένα, αναφέρονται θεότητες που κατά τους μεταγενέστερους αιώνες συγκρότησαν το Δωδεκάθεο του Ολύμπου, π.χ. Δικταίος Ζεύς, Ποσειδών, Άρης και Ερμής, γεγονός που τεκμηριώνει τον πολυθεϊστικό χαρακτήρα της θρησκείας την εποχή αυτή (Palaima 2008, 349). Μαρτυρούνται, επίσης, αρκετά θεωνύμια προελληνικής προελεύσεως, όπως *a-ta-na-ro-ti-ni-ja* / Αθήνας Ποτνία ή Αθηνά Ποτνία, *da-pu₂-ri-to-jo ro-ti-ni-ja* / Πότνια του Λαβυρίνθου, *e-ri-hu* / *Ερινός, *e-nu-wa-ri-jo* / Ευάλιος, *ra-ja-wo(-ne)* / Παιάων, *ra-ze* / *ra-de*, *ri-pi-tu-na*, *qe-ra-si-ja*, *ma-ri-ne-u* (Aura Jorro και Adrados 1985, σποράδην. Gulizio κ.α. 2001, 454-455). Οι θεοί που λατρεύονταν σε αφιερωμένα σε αυτούς ιερά ήταν ο Ποσειδών, ο Δίας και η *di-wi-ja* ή *di-u-ja* / *Δίγυα, η ομολογη του Δία γυναικεία θεότητα, ενώ στα Χανιά ο Διόνυσος ελάμβανε προσφορές στο ιερό του Δία. Παράλληλα, ο Ερμής, η Άρτεμη και ο Δικταίος Δίας καταγράφονται ως αποδέκτες προσφορών σε διάφορες περιφερειακές θέσεις της κνωσιακής περιφέρειας, χωρίς όμως να προσδιορίζονται συγκεκριμένα ιερά.

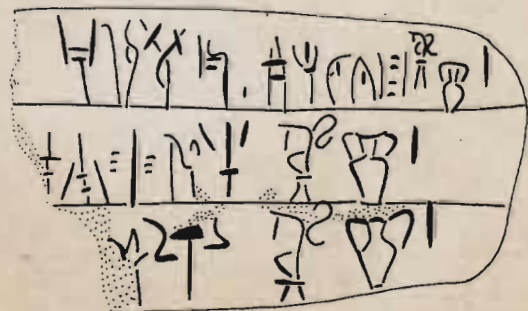
KN Gg (1) 702)

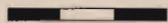
- .1 pa-si-te-o-i / me-ri *209^{VAS} 1
 .2 da-pu₂-ri-to-jo ,/ po-ti-ni-ja 'me-ri' *209^{VAS}

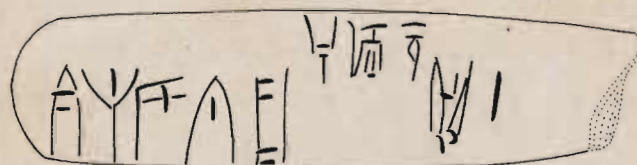
KN Gg (3) 705)

- .1] a-mi-ni-so ,/ e-re-u-ti-ja ME+RI *209^{VAS}
 .2]pa-si-te-o-i ME+RI *209^{VAS} 1
 .3]o-ne ME+RI *209^{VAS} 1

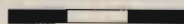

KN Od (2) 714

.a a-^{*65}-na [

.b e-re-u-ti-ja LANA 1 [

KN Od (2) 715

.a e-re-u-ti-ja

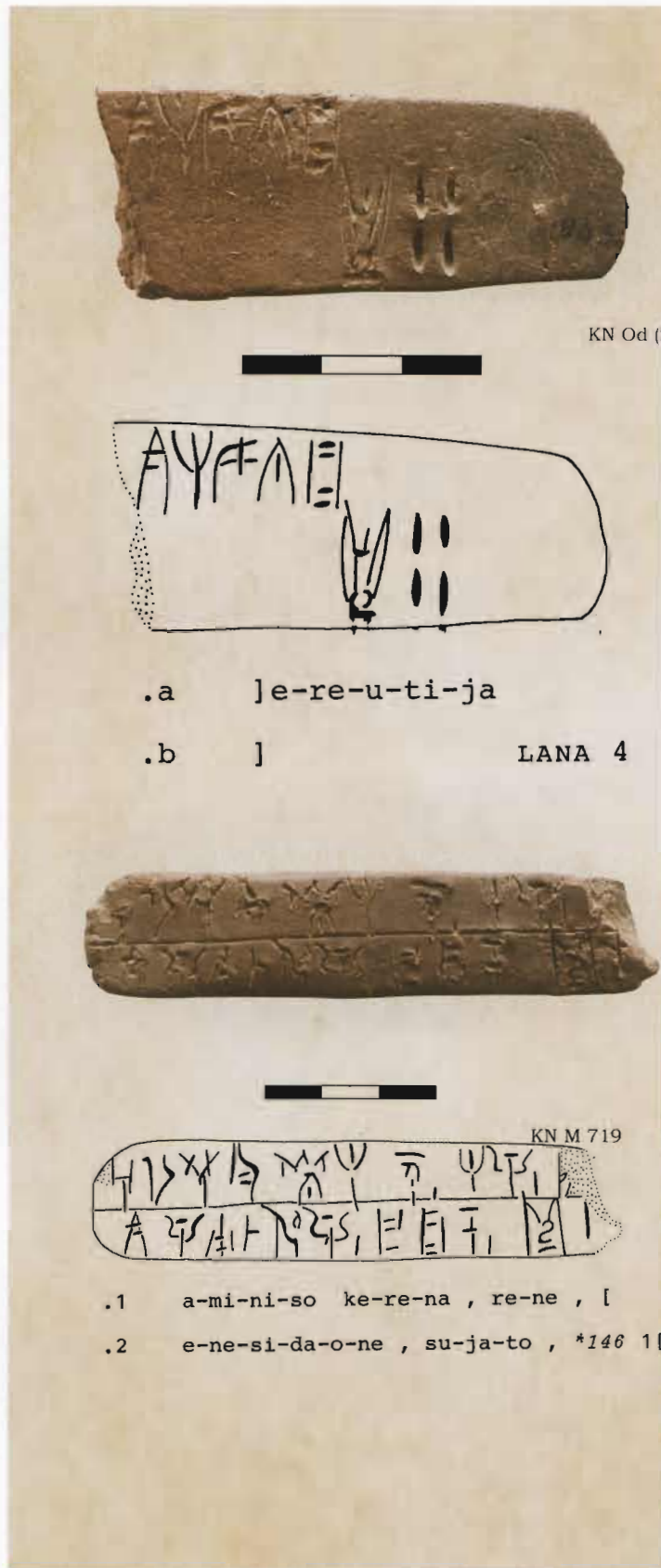
.b ta-wa-ko-to LANA 1

Το ιερό της Ειλείθειας στην Αμνισό, γνωστό από τις πολυάριθμες μεταγενέστερες λογοτεχνικές πηγές, αποτελεί τη μοναδική περίπτωση στην οποία ένα ιερό που θεωρείται ότι έχει ταυτισθεί ανασκαφικά μαρτυρείται και από τις κνωσιακές πινακίδες. Η συχνή αναφορά της Αμνισού στα διοικητικά κατάστιχα της πρώιμης Υστερομινωικής IIIA2 περιόδου πιθανώς οφείλεται στην ιδιαίτερη σημασία της παράκτιας θέσης ως ενός από τα επίγεια της Κνωσού (Davaras και Masson 1983, 383-384. Schäfer 1991, 111-112). Η πρώτη σειρά της φυλλόσχημης πινακίδας **Gg(3) 705** από τη Δυτική Πτέρυγα του κνωσιακού ανακτόρου καταγράφει την αποστολή ενός αμφορέως με μέλι στην Αμνισό για την e-re-u-ti-ja. Το όνομα αυτό μεταγράφεται στην αλφαβητική Ελληνική ως Έλευθιά και έχει ταυτισθεί με τη γνωστή από τον Όμηρο και πολλούς άλλους αρχαίους συγγραφείς και σχολιαστές θεά του τοκετού Είλειθια (Ventriss και Chadwick 1956, 310. Aura Jorro και Adrados 1985, 244). Στη Θεογονία του Ησιόδου (921-923) η Είλειθια αναφέρεται μαζί με την Ήβη και τον Άρη ως τέκνο του Δία και της Ήρας, ενώ στην Ιλιάδα του Ομήρου το όνομα απαντά στον πληθυντικό αριθμό (Λ 270, Τ 119). Σχετικά με την ετυμολογία του πρώιμου τύπου Έλευθιά έχουν διατυπωθεί διάφορες ερμηνείες, με επικρατέστερη την αναγωγή του σε μια ινδοευρωπαϊκή ρίζα που σημαίνει "ελεύθερη βάρους" και ενδεχομένως παραπέμπει στον ρόλο της θεάς ως μαίας (Ruipérez και Melena 1996, 187). Σύμφωνα με άλλη άποψη προέρχεται από τη ρίζα έλεύθ- του ρηματικού τύπου έλεύσομαι, ενώ έχει υποστηριχθεί ακόμα και η προελληνική προέλευση του ονόματος (Frisk 1960, 456. Schäfer 1992, 84).

Η αναφορά στην Οδύσσεια του Ομήρου του λατρευτικού σπηλαίου της θεάς στην Αμνισό (τ 188 κες.) απηχεί τη φήμη της λατρείας που τελούνταν σε αυτή τη θέση, τουλάχιστον κατά την Υστερομινωική περίοδο. Η αρχική σύνδεση του σπηλαίου που ανακαλύφθηκε το 1885 στην Αμνισό από τον Ι. Χατζηδάκη με την Είλειθια βασίσθηκε στο συγκεκριμένο ομηρικό χωρίο (Μαρινάτος 1929, 95). Στη συνέχεια, οι ανασκαφές του

Σπ. Μαρινάτου κατά τα έτη 1929-1938 πιστοποίησαν τη χρήση του σπηλαιίου από τη Νεολιθική έως την Υστερομινωική περίοδο και κατά τους Γεωμετρικούς, Ελληνιστικούς και πρώιμους Αυτοκρατορικούς χρόνους (Μαρινάτος 1929, 97, 99, 103. Μαρινάτος 1930, 93 κεξ. Betancourt και Marinatos 2000). Κατά τους ιστορικούς χρόνους η "μογοστόκος" Είλειθια, αυτή δηλαδή που έφερνε τους πόνους του τοκετού, λατρευόταν σε όλο τον ελλαδικό χώρο και δηλωνόταν με διάφορες παραλλαγές του ονόματός της στις τοπικές διαλέκτους: Έλευθια στην Κρήτη, Έλευθία ή Ελευσία στη Λακωνία και Έλευθίη στην Ιωνία (Frisk 1960, 455). Ήταν, όμως, ιδιαίτερα δημοφιλής σε πολλές πόλεις της Κρήτης, όπως στη Λατώ, στην Ίνατο, στην Απτέρα και στην Αμνισό (Nosch 2009, 27). Αν και έχει υποστηριχθεί ότι κατά την 1η χιλιετία έλαβε χώρα ένας συγκερασμός της Είλειθιας με την Άρτεμη (Αντωνίου 1980, 228-229), είναι αξιοσημείωτο ότι οι δύο θεότητες αναφέρονται ανεξάρτητα στις κνωσιακές και πυλιακές πινακίδες Γραμμικής Β αντιστοίχως. Αν και το ζήτημα της συνέχειας της λατρείας στο σπήλαιο της Αμνισού παραμένει ανοικτό (Schäfer 1992, 84), η αναφορά στα κνωσιακά έγγραφα του μινωικού ιερού της θεάς συνηγορεί υπέρ της καταγωγής της ύστερης λατρείας της Είλειθιας από μια πρωιμότερη μινωική θεά του τοκετού (Nilsson 1949, 30. Willetts 1962, 168-172).

Το σύντομο κείμενο που έχει χαραχθεί στην κνωσιακή πινακίδα **Gg(3) 705** του Γραφέα 140 από τον Θάλαμο της Τοιχογραφίας με το Κόσμημα (Olivier 1967, 85) δίνει αφορμή για ορισμένες υποθέσεις σχετικά με τον χαρακτήρα της λατρείας στη θέση. Το μέλι έπαιζε σημαντικό ρόλο στη λατρεία, όπως υποδεικνύει ο μεγάλος αριθμός κνωσιακών πινακίδων με αντίστοιχο περιεχόμενο. Η προσφερόμενη ποσότητα μελιού δηλώνεται στην πινακίδα **Gg(3) 705** με το ιδεόγραμμα *209^{VAS}, μια σταθερή μονάδα, της οποίας αγνοούμε την ακριβή χωρητικότητα (Ruipérez και Melena 1996, 187). Η απόδοση, πάντως, αντίστοιχης ποσότητας «προς όλους τους θεούς» (*pa-si te-o-i*) στη δεύτερη σειρά της πινακίδας μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι

*ἔνθ' Ὀδυσῆα ἐγὼν ἰδόμεν καὶ ξείνια δῶκα.
καὶ γὰρ τὸν Κρήτηνδε κατήγαγεν ἴξ ἀνέμοιο,
ἴμενον Τροίηνδε παραπλάγξασα Μαλειῶν:
σῆσε δ' ἐν Ἀμνισῶ, ὅθι τε σπέος Εἰλειθυίης,
ἐν λιμέσιν καλεποῖσι, μόγις δ' ὑπάλυξεν ἀέλλας.*

(Ομήρου, Οδύσσεια, τ 185-189)

Εκεί είδα το Δυσσέα εγώ, και ξενοφίλεψά τον,
τι του ανέμου η μάνητα τον πέταξε στην Κρήτη,
στην Τροία καθώς αρμένιζε, λοξά από το Μαλέα,
κι ήρθε στην Αμνισό, κοντά στις Είλειθυίας το
σιτήλιο,

μέσα στα κακολίμανα, και σώθη απ' τα δρολάπια
(μετάφραση Α. Εφταλιώτη)

*ὥς δ' ὅτ' ἄν ὠδίνουσαν ἔκη βέλος ὀξύ γυναιῖκα
δριμύ, τό τε προῖεῖσι μογοστόκοι Εἰλειθυίαι
Ἥρης θυγατέρες πικρὰς ὠδῖνας ἔχουσαι.....*

(Ομήρου, Ιλιάς, Α269-275)

Πώς σε γυναίκα πια ετοιμόγεννη οι πικροπονοδότρες
θεές Λεχοῦσες σφάχτη στέλνουνε, κι είναι της Ἥρας κόρες,
και σέρνουν σουβλερούς ξοπίσω τους, φαρμακωμένους
πόνους

(μετάφραση Ν. Καζαντζάκη - Ι. Κακριδῆ)

η Είλειθια ήταν η κύρια θεότητα της Αμνισού. Στην τρίτη σειρά καταγράφεται επίσης ένας αμφορέας με μέλι που προσφέρεται σε μια άλλη θεότητα, το όνομα της οποίας διατηρείται αποσπασματικά. Προτείνεται η αποκατάσταση της δοτικής πτώσεως e-ne-si-da-]o-ne του πιθανού ονόματος ανδρικής θεότητας *Ενεσιδάων, (Jorro και Adrados 1985, 219), το οποίο συσχετίζεται με την Αμνισό στην πινακίδα **M 719** του ίδιου γραφέα, από τον ίδιο χώρο. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές πρόκειται για επιθετικό προσδιορισμό του Ποσειδώνα (Aura Jorro και Adrados 1985, 219). Επιπλέον, η θέση της Είλειθιας στο πάνθεο των κρητικών πινακίδων Γραμμικής Β καταδεικνύεται από τη φυλλόσχημη πινακίδα **Gg(1) 702**, στην οποία δεν δηλώνεται τοπωνύμιο. Σύμφωνα με αυτήν άλλοι δύο αμφορείς με μέλι προσφέρονται «προς όλους τους θεούς» (ra-si te-o-i) και «προς την Πότνια του Λαβυρίνθου» (da-ru₂-ri-to-jo ro-ti-ni-ja), μια σημαντική κνωσιακή θεότητα.

Οι πινακίδες **KN Od(2) 714.b** και **Od(2) 715.a** του εξειδικευμένου Γραφέα 103 από τον Θάλαμο της Τοιχογραφίας με το Κόσμημα (Olivier 1967, 44-50, 131-132) αφορούν σε μια άλλη πτυχή των οικονομικών της λατρείας. Η Είλειθια λαμβάνει από τους Κνωσίους γραφειοκράτες μία ακέραη μονάδα μαλλιού, που ισοδυναμεί με 30 κιλά του προϊόντος, ενώ στην πινακίδα **Od(2) 716.a** ίσως λαμβάνει ακόμα και τέσσερις μονάδες μαλλιού. Ο προορισμός αυτών των προσφορών δεν δηλώνεται, ίσως όμως σχετίζεται με βιοτεχνική δραστηριότητα, αφού τα ονόματα a-*65-na και ta-wa-ko-to που αναφέρονται σε αυτά τα κατάστιχα πιθανώς ανήκουν σε προσωπικό κάποιου εργαστηρίου υφαντουργίας (Landenius Enegren 2008, 98, 173). Κατ' αναλογία με πηγές των ιστορικών χρόνων (Σοφοκλής, *Οιδίππους επί Κολωνών*, 461-493) σχετικά με την αφιέρωση προσφορών στους θεούς έχει, επίσης, προταθεί ότι ίσως το μαλλί προοριζόταν για τον στολισμό με γιρλάντες των αμφορέων με το μέλι (Weilhartner 2005, 45).